

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ И НОВИНСКИ ЦЕНТАР

За издавача

пуковник мр Стеван Станојевић, начелник центра

Заменик начелника

др Никола Поповић, пуковник

Библиотека

РАТНА ПРОШЛОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА ТРИСТА СЕДАМДЕСЕТ ДРУГА

Монографија

ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА СТО ШЕЗДЕСЕТА

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Светозар ОРО, генерал-потпуковник, председник; др Слободан БРАНКОВИЋ, потпуковник; Ахмет ЂОНЛАГИЋ, пуковник; др Владо ИВАНОВСКИ; Александар ЈАНИЋ, генерал-пуковник; др Петар КАЧАВЕНДА; Рахмија КАДЕНИЋ, генерал-пуковник; Здравко КЛАЊШЧЕК, пуковник; Методије КОТЕВСКИ, генерал-потпуковник; Иван МАТОВИЋ, пуковник; Вељко МИЛАДИНОВИЋ, генерал-потпуковник; Антун МИЛЕТИЋ, пуковник; Предраг ПАВЈТОВИЋ, пуковник; Радомир ПЕТКОВИЋ, пуковник; мр Стеван СТАНОЈЕВИЋ, пуковник; Жика СТОЈШИЋ, генерал-потпуковник; Али ШУКРИЈА, Фабијан ТРГО, генерал-потпуковник; Петар ВИШЊИЋ, пуковник; мр Август ВРТАР, генерал-пуковник; др Славко ВУКЧЕВИЋ, потпуковник; Радомир ЂОНДОВИЋ, пуковник.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Војин БАЈЕВИЋ
Станислав ЈОВАНОВИЋ
Момчило ЉУМОВИЋ
Божидар МИХАЈЛОВИЋ
Милош СТАНИМИРОВИЋ

Главни и одговорни уредник
Радомир ЂОНДОВИЋ, пуковник

Уредник
Иван ПАНТЕЛИЋ, потпуковник

Рецензент
Секула ЈОКСИМОВИЋ, пуковник

Стручни редактор
Душан АВРАМОВИЋ, пуковник

Драгољуб Динић Мића

ТОПЛИЧКИ
НАРОДНО
ОСЛОБОДИЛАЧКИ
ПАРТИЗАНСКИ
ОДРЕД

Београд, 1989.

УДК 355.486(497.1) Топлички НОП одред

ДИНИЋ Мића, Драгољуб

Топлички народноослободилачки партизански одред / Драгољуб Динић Мића. - Београд : Војноиздавачки и новински центар, 1989 (Београд : Војна штампарија). - 347 стр. : илустр. ; 20 цм. - (Библиотека Ратна прошлост народа и народности Југославије ; књ. 372. Монографија Јединица НОВ и ПО Југославије ; књ. 160) (Едиција »Србија у рату и револуцији 1941-1945«)

Ћир. - Тираж 2000 примерака.

а) Одреди у НОР-у - Топлички НОП одред

Монографија по свом садржају спада у ред важних и значајнијих штива досоја расветљавају битан фактор рата и револуције на југу Србије тј. њену основну снагу - војну организацију народноослободилачког покрета на тлу Топлице и њених суседних делова. Аутор, иначе актер догађаја о којима монографија говори, бави се обрадом настанка, развоја и деловања једног од изузетно вредних војних јединица на том делу Србије где се, као што је добро познато народноослободилачки покрет, за разлику од највећег дела југословенске територије континуирано и у позитивном смислу перманентно развијао све време рата. Монографија садржи списак бораца, а илустрована је ратним фотографијама и скицама важнијих борбених дејстава одреда.

I

СIP - Каталогизација и ривМкаиј
Сепралпа њјНолека ЈИА

УВОД

Да би се потпуније схватило место и улога Топличког народноослободилачког партизанског (НОП) одреда у народноослободилачком рату (НОР-у), као и значај његовог формирања, неопходно је дати основне податке о географском положају Топлице (подручје где је формиран Одред и где је углавном дејствовао), о политичком стању у Топлици, нарочито непосредно пре почетка народноослободилачке борбе (НОБ), те распоред непријатељских снага у моменту формирања одреда.

Топлица у географским размерама захвата невелику котлину реке Топлице, леве притоке Јужне Мораве, која извире испод Сувог Рудишта на Копаонику, а представља продужетак нишавско-моравске котлине ка западу, на пространству од 2.839 км². Ова котлина је оивичена планинама Соколовица, Видојевица и Пасјача са југа, Копаоник и Пожар са запада, планинским гребеном Великог и Малог Јастрепца са севера, а према истоку, преко Добрича ка Јужној Морави, потпуно је отворена, те тако директно повезана са главном магистралом Београд—Ниш—Скопље—Солун и Београд—Ниш—Софија, једном од главних магистрала север-југ.

Током историје Топлица је, у појединим временским раздобљима, имала посебно значајну улогу, али у дуготрајним историјским епохама друштвена збивања нису имала шири одјек ван њених граница. Најпре је Топлица била значајно седиште прве Немањићке државе. Касније је изгубила такав значај и постала је периферна област српске државе у средњем веку, да би 1454. године коначно пала у турске руке и тек после скоро петвековног ропства дочекала ослобођење у српско-турском рату 1877—78. године.

У новијој историји Топлица је имала видну улогу, па су и неки историјски догађаји, као топлички устанак 1917. годи-

не, били везани за њено име. Но, у овој монографији Топличког народноослободилачког партизанског одреда (Топличког НОПО), биће учињен напор да се расветле прогресивна кретања у новијој историји Топлице, односно за време народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. То је и основни садржај ове монографије.

Географски положај и историјска прошлост Топлице у народноослободилачком рату могли су да имају и имали су видну улогу. Планине Видојевица, Пасјача, Велики и Мали Јастребац, чији се гребени спуштају ка главној магистралу Ниш—Прокупље—Куршумлија, погодовале су дејствима партизанских јединица и служиле су као ослонац Топличком НОП одреду који је развијао интензивна дејства и озбиљно угрожавао важну артерију непријатеља од Ђуниса до Пуковца на дужини од око 60 км. Копаоник својим планинским масивом у дужини од око 100 км затвара Топличку котлину са запада* и са Соколовицом, Јастрепцем и Пасјачом чини целину која је омогућавала Топличком НОП одреду широк простор за "маневрисање. Политички НОП одред углавном је дејствовао на »магнетским половима« те планинске потковице и у топличкој котлини.

У дубину масива Јастрепца, Соколовице и Копаоника повлачио се само у случају великих непријатељских офанзива, када је требало развући снаге непријатеља на што већи простор или га обманути у погледу својих намера. Треба напоменути да се из Топличке котлине на највише врхове Јастрепца и Пасјаче може изаћи за три до четири часа хода.

У Топлици има мање планина и брда него у источној или западној Србији, где су орографски комплекси својим венцима повезани од реке Дрине до реке Велике Мораве (Гучево, Повљен, Маљен, Суворор, Рудник, па све до Јухора). Са ослонцем на те масиве могло се, исто тако, дејствовати ка другим комуникацијама које су од општејугословенског па чак и међународног значаја, али не мање важне од оних на којима је систематски и непрекидно дејствовао Топлички НОП одред у току читавог НОР-а. Познато је да је Топлички НОП одред држао већи део Топличке котлине дуже време као слободну или полуслободну територију. Према томе, географски елемент није толико ишао у корист топличког НОП одреда, како се то обично мислило, али су ипак дејства Одрода била снажна и перманентна. Захваљујући субјективним факторима, односно правилној линији коју је водило војно и партијско руковод-

ство народноослободилачког покрета (НОП), као и прекаљеним партијско-политичким кадровима високог морала који су за сваку нову ситуацију тражили нова решења у борби против окупатора и домаћих издајника и тиме постизали нове успехе, стварали су се услови за формирање бројних и већих војних јединица, бригада и дивизија у овом крају.

У периоду између I и II светског рата Топлицу карактерише висок степен сиромаштва и културна заосталост. За више од 20 година у овом крају није саграђен ни један индустријски објекат, тако да је преко 80% становништва живело од пољопривреде. Осим једне циглане у Прокупљу и неколико млинова, већином воденица крај Топлице, није било никакве индустрије. Додуше, било је неколико покушаја крупних капиталиста са стране, као што су браћа Теокаревић из Параћина, да подигну своје фабрике у Прокупљу, надајући се да ће ту користити јефтину радну снагу из редова многобројне сиротиње, али су се, из истих разлога, таквим покушајима енергично супротставили прокупачки трговачки богаташи, страхујући да ће бити угрожени њихови интереси и да ће изгубити јефтину радну снагу за обраду њива и винограда.

Културно-просветне и здравствене прилике биле су нешто повољније него у предратној Србији. За све време саграђено је само десет нових основних школа, тако да је међу сеоским становништвом преко 50% било неписмено, а међу женским становништвом чак и преко 90%.

Владајући режим није показивао никакво интересовање да се за испољену храброст у првом светском рату, у коме је само Топлица дала око 25.000 жртава на фронту и у позадини, одужи Топличанима привредним и културним развитком њиховога завичаја, већ је оданим и пописменим топличким сељацима поверавао жандармске, полицијске, граничарске, шумарске и пандурске службе за заштиту монархистичког поретка. Скоро да није било сеоске куће из које један или више мушких чланова нису били у некој таквој служби.

У погледу административног уређења Топлица је после првог светског рата најпре била посебан округ, а касније је подељена на три среза: косанички, прокупачки, са испоставом у Блацу и добрички. Учешће у политичком животу земље готово ни у чему није било познато изван њених граница. Учествујући у политичком животу, људи овога краја били су, углавном, радикали или демократи, а од осталих грађанских партија највећи утицај је имала Земљорадничка странка, која

је својим демагошким иаролама и пропагирањем »десетохектарског« земљишног поседа привлачила пажњу сиромашних сељака. Неписмени топлички сељаци гложили су се међу собом на општинским и посланичким изборима, иако многи од њих нису знали суштину и разлику између појединих грађанских партија, већ су своју политичку припадност везивали за пријатељство са виђенијим људима мењали су своја политичка схватања из нужде, ради добијања запослења, или ради какве друге материјалне користи продавали су своје гласове на изборима.

Политичко стање на подручју Топлице у време Краљевине Југославије је било такво да радничка класа није могла рачунати на неко упориште. Слаба привредна развијеност и непостојање радничке традиције омогућавали су буржоазији да у Топлици, све до априлског рата 1941, регрутује пандуре, вратаре, граничаре и жандарме који су, по правилу, служили војни рок у краљевској гарди и у другим војним саставима од посебног значаја за државну управу у Београду, где су, углавном, употребљавани за борбу против радничке класе.

Од 1937. године Комунистичка партија Југославије (КПЈ) је преко учитеља, студената и других интелектуалаца почела озбиљније да продире са својим идејама у Топлицу, користећи и старе топличке социјалисте и револуционаре. Године 1938. нешто интензивније и организованије радило се у Косаници, где се градила пруга Куршумлија—Косово Поље. На градилишту је било неколико чланова КПЈ из разних крајева земље, међу којима и архитекта Воја Јеремић из Ивањице који је формирао и први партијски актив. Партијско руководство почело је више да обраћа пажњу на овај крај, што се види и по томе да је неколико партијских функционера у неколико наврата долазило у Топлицу ради стварања и јачања партијских организација.

Првог јула 1939. године у Топлици почињу прва хапшења комунистичких симпатизера у Прокупљу, а јача и утицај напредног покрета на селу, тј. сазнање о развоју борбе радничке класе уопште. Ова хапшења имала су велики одјек у селима око Топлице, махом на студенте, ђаке и омладинце са села. Том приликом ухапшени су студент Војин Бајевић и ђак Драгомир Беговић обојица из Коњарника, ђак Хранислав Динић и ковачко-браварски занатлија Драгољуб Динић Мића из Доње Речице, Светислав Савковић, студент из Југовца, Милојица Прелић, ђак из Губетина, Игњат Костић, ђак из

Ресинца и други. После тих хапшења, у којима се кривица није могла доказати, развио се, нарочито у Прокупљу, врло жив политички рад у вишој гимназији и код занатске омладине. Месна партијска организација се после хапшења више оријентисала на рад са омладином, не само у граду већ и на селу. Не мању улогу у политичком раду на селу имали су и учитељи, међу којима је било и комуниста: Никодије Стојановић,¹⁾ Дринка Павловић,²⁾ Мица Буцек, Слободан Ђукић, Богиња Ристић и др., који су кроз учитељска удружења преносили своје утицаје на просветне раднике у селима. Та активност просветних радника није остала незапажена. Октобра 1940. године полиција је ухапсила учитеља Никодија Стојановића из Старе Божурне и ученика прокупачке гимназије Добросава Павловића из Бојчинца, а привела је на саслушање још неколико учитеља, као и Светислава Мирко-

" Никодије Стојаиовић Татко (1912—1942), народни херој Југославије.
Дринка Павловић (1918—1943), народни херој Југославије.

вића, студента медицине из Мале Планае и Љубомира Вељковића, геометра, из Бресничиха у чијем је стану нађено доста летака.

Непосредно пред рат активност је постајала све већа, а нарочито је дошла до изражаја непосредно по капитулацији бивше југословенске војске, када су се мобилисани комунисти и други напредни интелектуалци, међу којима и Рако Павловић Ћићко,³⁾ учесник националноослободилачког рата у Шпанији 1936—1939. године, вратили.

Под непосредним руководством Партије, иначе бројно слабе, у Топлици су успешно извршене припреме за оружани устанак. Месни комитет партије за Топлицу искористио је борбену традицију овог народа и његово ратничко расположење и врло успешно је утицао на скривање што већих количина оружја и муниције које је војска, приликом повлачења, оставила на подручју Топлице. Већ у априлу одржани су и први састанци комуниста и њихових симпатизера у Топлици. У селу Коњарник, крајем априла 1941. године, одржан је састанак коме су присуствовали Ратко Павловић, Никодије Стојановић, Војин Бајевић, Драгомир Беговић, Светислав Станковић, Слободан Ђукић и Стојан Добрашиновић. Тада је договорено да се ради на подизању морала поробљеног народа, да се прикупља оружје, а да комунисти раде и на свом теоретском уздизању. Такође, у Прокупљу је одржан састанак коме су присуствовали Љубинко Коковић, Ратко Вукашиновић, Милоје Нишавић и Радован Церовчанин. Поред тога, у селима су успешно деловали и студенти Светислав Мирковић, Светислав Савковић, Тихомир Станковић, учитељице Милка Протић и Дринка Павловић, геометар Михајло Мушовић, студент Радослав Мирковић и др. Ти комунисти и симпатизери партије, по окупацији земље, нашли су се у својим селима, што је било значајно за одржавање морала народа топличког краја. Као по плану, у Топлици је било много комуниста и симпатизера КПЈ који су деловали на масе и припремали за оружани устанак, што ће се касније, свакако, позитивно одразити у дизању и развоју устанка у Топлици.

Проглас немачког окупатора да се сви органи управне администрације у Србији врате на своју дужност спроведен је и у Топлици. Сва среска начелства, општинске управе, сеоски кметови и остали органи, отпочели су са радом уз присуство немачких окупационих трупа. Распоред немачких окупацио-

³⁾ Ратко Павловић Ћићко (1913—1943), народни херој Југославије.

них снага у Топлици, од 15. априла до 22. јуна 1941. године, тј. до напада Немачке на СССР, био је следећи: у Прокупљу 1. батаљон 737. пука 717 немачке дивизије,⁴⁾ један батаљон тога пука у Куршумлији, а 1. чета из састава тог батаљона у Блацу ради обезбеђења комуникација преко Јанкове клисуре за Крушевац. Поред тога, постојале су и квислиншке формације, жандармеријске станице и водови, које су почеле са радом заједно са својим среским начелствима: у Прокупљу жандармеријски вод са око 50 жандарма; у Куршумлији жандармеријски вод са око 30 жандарма; у Блацу жандармеријска станица са око 20 жандарма; у Барбатовцу жандармеријска станица са 10 жандарма; у Куршумлијској бањи жандармеријска станица са 10—12 жандарма; у Великој Плани жандармеријска станица са 12 жандарма; у Житном Потоку жандармеријска станица од 12 жандарма; у Житорађи жандармеријска станица са око 15 жандарма; у Александрову (Добрич) жандармеријска станица са око 15 жандарма. У Белољину, где је пре окупације постојала жандармеријска станица, после окупације није успостављена.

Двадесет осмог јуна 1941. године Коста Пећанац,⁵⁾ који до тада наводно илегално (бар за народ) припремао четничке одреде на територији Топлице, 28. јуна 1941. године организовао је заклетву војних обвезника на планини Видојевици код Видовачког крша. ^ Тада су четници приступили интензивном окупљању народа око своје организације. Све војводе су на додељеној територији имале задатак да изаберу четовође по селима, а у оквиру општине команданте за подручје општине. Поред формалног обавезивања војних обвезника, путем спискова, четници су уручивали и своје објаве свима који су то желели, те су се такви сматрали добровољцима. Пећанац је подручје Топлице поделио на рејоне, а за сваки рејон одредио је по једног војводу.

У то време на подручју Топлице налазио се и врховни четнички штаб, са Костом Пећанцем на челу. Вероватно по директиви Немаца, Коста Пећанац је у почетку са својим

⁴⁾ Архив VII, Национални архив Вашингтон (даље: НАВ), немачка архива (даље: Н), Т—312, филм 452, снимак (Ц). 8037480.

³⁾ Коста Миловановић Пећанац, сарадник окупатора у НОР-у и организатор четничких јединица у Србији. Убили га четници Драже Михаиловића у близини Сокобање, маја 1944. године.

⁶⁾ На Видовдан, 28. јуна — традиционално окупљање народа Топлице на Видовачком кршу, по предању од косовског боја.

штабом био на планини Соколовици. Четничке војводе били су:

— Милан Пећанац, син Косте Пећанца, у рејону Куршумлије;

— Арса Маричић, у рејону Раче и Горње Косанице;

— Вукоје Пећанац, братанац Косте Пећанца, у рејону Белољина;

— поп Михајло Поповић, звани Мика Јастреб, у рејону Блаца;

— поп Раша Кнежевић из Тулара, у рејону Прокупља;

— поп Илија Симић из Барбатовца, у рејонима барбатовачке и гргурске општине и у подножју Копаоника;

— Никола Куштримовић, у рејону Велике Плане, Прекопуца и Доње Речице;

— Милош Добричанин Гребачки, у рејон Грebaц са седиштем у Цигољу;

— Душан Ђорђевић Бублички, у рејону Житни Поток;

— Аца Поповић, у рејону планине Пасјаче, и

— Марко Килибарда, у рејону планине Видојевице.

Рејони нису били прецизно подељени већ су захватили једну или више ондашњих општина, а четници-добровољци могли су да ступају у четнички одред који желе. Поред тога, на територији Топлице вршена је мобилизација четничке елите, која је ступала у четничке одреде Нике Куштримовића Мике и Филипа Бањца. Те војводе нису имале своје рејоне на подручју Топлице већ су представљале неку врсту »четничке гарде«. Било је и војвода који нису имали своје рејоне али су се, ипак, са својим четницима налазили на подручју Топлице, нпр. војвода Вујсић. Неколико војвода се у почетку чак није ни слагало са Костом Пећанцем у односу према окупаторима.

Јачина и састав четничких одреда у почетку је била врло различита. Бројали су од 30 до 50 четника или мање, касније су бројно ојачали, да би се после борбе на Пасјачи већина потпуно расула. Најбројнији у септембру 1941. године били су четнички одреди попа Илије Симића, војводе Каљајског, попа Раше, попа Михајла Поповића — Мике Јастреба и Милана Пећанца, који су имали од 100 до 200 четника. Људство тих четничких одреда махом су чиниле избеглице са Космета и ортодоксни жандарми које су четници мобилисали наводно за борбу против Арнаута. На тај начин, покушали су да мобилишу и топлички народ који су хтели употребити у борби против партизана на Пасјачи, октобра 1941. године.